
ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(МОВОЗНАВСТВО)

№ 17 2022

Дрогобич

ЗМІСТ

Баранська Л. Б. АНГЕЛОЛОГІЯ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ» (ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ).....	7
Бузько С. А. НОВА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ.....	13
Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербовецька О. С. ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПРОЗИ Б. ЛЕПКОГО І Б. ХАРЧУКА.....	17
Вусик Г. Л. ВИРАЖЕННЯ МОВЛЕННСВОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	23
Добровольська О. Я. РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ У ВИВЧЕННІ АСИМІЛЯЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ.....	28
Долинський Є. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ.....	35
Іванишин Ю. В., Мельник Л. Б. РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МЕТОДОМ ПРОЄКТІВ У СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ.....	41
Кісь Є. Б. ІНТЕР'ЄКТИВАЦІЯ ІМЕННИКІВ ЯК ВИЯВ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	48
Кулик О. Д. ВАРІАНТНІ ФОРМИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ ЯК ВИЯВ ПУРИСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	56
Кшановський О. Ч. ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ШИРИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ.....	64
Levchuk P., Stapor M. E. NAUCZANIE JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO I ODZIEDZICZONEGO NA UKRAINIE I W NORWEGII. ZARYS PROBLEMATYKI.....	71
Легка Л. І. КОРЕНЕВЕ НАГОЛОШУВАННЯ ДІЄСЛІВ ІЗ СУФІКСАМИ <i>-УВА(-ЮВА-), -А(-Я-), -И-</i> В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СТУСА.....	78
Луцьова Т. В. РІЗНОВИДИ ДЕСКРИПТИВНОГО І ТЛУМАЧНОГО ЕКФРАЗISУ В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЕСЕ ПРО ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА: КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД.....	84
Науменко Н. В. ПРОСОДИЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ФУНКЦІЇ РИМИ В ПІСЕННІЙ ЛІРИЦІ СТІНГА.....	90
Овсієнко Л. М. ЗМІСТОВА СТРУКТУРА ТЕРМІНА ТА ЇЇ СКЛАДНИКИ.....	97
Панченко О. І. ХИБНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА В ІСТОРІЇ МОВИ ТА СУЧАСНОМУ СТАНІ.....	102
Прокопович Л. С. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В РОМАНІ Т. П'ЯНКОВОЇ «ЧУЖІ ГРІХИ».....	107
Сменова Л. В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ З ДІЄСЛІВНОЮ СЕМАНТИКОЮ.....	112

Стецик М. С. ТРАДИЦІЙНА ПОЕТИЧНА ЛЕКСИКА В МІЛІТАРНОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ДИСКУРСІВ БОРИСА ГУМЕНЮКА).....	121
Стецик М. С., Мицак І. В. «ПРИЙДУТЬ З УКРАЇНИ ВЕРБИ І ТОПОЛІ» (СТУДІЇ НАД ЛІНГВОСТИЛІСТИКОЮ ФОЛЬКЛОРІЗОВАНИХ ПІСЕННИХ ДИСКУРСІВ).....	127
Чаварга А. П. ЖІНОЧІ ІМЕНА СІЛ ЗНЯЦЬОВО ТА ЧЕРВЕНЬОВО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ЦЕРКОВНИХ КНИГ).....	135
Чаган О. І. НОМІНАЦІЯ ВЕРХНЬОГО ПОКРИТТЯ БУДИНКУ, ЙОГО ЧАСТИН ТА ЕЛЕМЕНТІВ КОНСТРУКЦІЇ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	145
Шевчук-Клюжева О. В. МОВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ДОШКІЛЬНЯТ.....	155
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	160

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПРОЗИ Б. ЛЕПКОГО І Б. ХАРЧУКА

Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербовета О. С.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Дослідження проведене в галузі письменницької лексикографії та присвячене аналізу фразеологічної параметризації авторської мови. На початку ХХІ ст. констатуємо активізацію наукових зацікавлень у цій царині, що вилилися у спробах представити у формі словника результати мовознавчого аналізу художніх текстів. Саме словник виявився найзручнішою формою фіксації знань про об'єкт мовного опису, що вимагає уніфікації критеріїв такого опису, однотипності подання інформації про досліджувані одиниці, тобто формалізації опису природної мови. Метою статті було схарактеризувати основні засади побудови саме диференційованих письменницьких словників, розглянутих на прикладі фразеологічних лексикографічних праць. Матеріалом послужили три фразеологічні словники, укладені науковцями Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка на основі аналізу прозових текстів Б. Лепкого і Б. Харчука – відомих українських письменників, діячів культури, розбудовників української мови, життя і творчість яких тісно пов'язані з Тернопільщиною. Результати параметризації презентованих у прозі Б. Лепкого та Б. Харчука фразеологізмів, представлені у трьох лексикографічних працях, засвідчили, що дослідники зібрали й проаналізували майже 8000 фразеологізмів. Встановлено, що фразеологію автори праці розуміли в широкому значенні, тому залучали до аналізу різноструктурні одиниці, серед яких і паремії, й усталені порівняння, і традиційні формули побажань, клятв, божби та інші. Докладно описано принципи побудови словникової статті, насамперед зосереджено увагу на реєстрових словах, на особливостях тлумачення фразеологізмів, критеріях відбору фразеологічних одиниць та їхній специфіці. Цінності проаналізованим словникам додають подані в них діалектні та індивідуально-авторські фразеологізми, які демонструють мовне багатство творів українських письменників. Підтверджено важливе значення подібних праць, що полягає в поглибленні знань про письменницьку лексикографію загалом та авторську фразеологію зокрема.

Ключові слова: лексикографічна параметризація, фразеологічний словник, фразеологізм, прозовий текст, Б. Лепкий, Б. Харчук.

Vilchynska T. P., Bachynska H. V., Verbovetska O. S. Lexicographic phraseological dimensions of prose by B. Lepky and B. Kharchuk. The research was conducted in the field of literary lexicography and is devoted to the analysis of phraseological parameterization of the author's language. At the beginning of the 21st century, we note the intensification of scientific interests in this field, which resulted in attempts to present the results of linguistic analysis of literary texts in the form of a dictionary. The dictionary turned out to be the most convenient form of fixing knowledge about the object of linguistic description, which requires unification of the criteria of such description, uniformity of presentation of information about the studied units, that is formalization of the description of natural language. The aim of the article was to characterize the basic principles of construction of differentiated literary dictionaries, considered on the example of phraseological lexicographical works. The material was three phraseological dictionaries compiled by scientists of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University based on the analysis of texts by B. Lepky and B. Kharchuk – famous Ukrainian writers, cultural figures, builders of the Ukrainian language, whose lives and work are closely connected with Ternopil region. The results of parameterization of phraseological units used in the prose of B. Lepky and B. Kharchuk, presented in three lexicographical works, showed that researchers collected and analyzed about 8,000 phraseological units. It was found that the authors understood phraseology in a broad sense, so they involved diverse structural units, including paremias, established similes, traditional formulas of wishes, oaths, worship and others in the analysis. The principles of constructing a dictionary article are described in detail, attention is focused primarily on registration words, on the peculiarities of interpretation of phraseological units, criteria for selection of phraseological units and their specifics. Dialectal and individual authorial phraseologies, which demonstrate the linguistic richness of the works of Ukrainian writers contribute to the value of the analyzed dictionaries. The article confirms the importance of such works, which consists in deepening knowledge of literary lexicography in general and authorial phraseology in particular.

Key words: lexicographic parameterization, phraseological dictionary, phraseology, prose text, B. Lepky, B. Kharchuk.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. На зламі ХХ–ХХІ ст. у гуманітарній сфері помітно активізуються міждисциплінарні дослідження, до яких повною мірою належать лінгвістичні студії, присвячені аналізу творчої спадщини яскравих постатей національної культури.

До таких в українській лінгвокультурі належать уродженці Тернопільщини Б. Лепкий і Б. Харчук, творчість яких у силу різних причин або несправедливо замовчувалася, або піддавалася ідеологізації. Обидва письменники, хоч і презентують різні періоди в національній літературі, є відомими діячами

української культури, розбудовниками української мови, які дбали про її утвердження та розвиток.

Якщо 1998 року до 125-річчя від дня народження Б. Лепкого відомий український літературознавець Р. Гром'як стверджував, що, мабуть, не настав той час, коли можна докладно проаналізувати різноманірну спадщину письменника, бо вона все ще не доступна в Україні, та й розвідок, присвячених їй, є небагато [3, 5], то сьогодні можна констатувати пошкваллення дослідницького інтересу до неї.

Щодо творчого доробку духовного феномена Бориса Харчука – письменника зі славної когорти шістдесятників, прозаїка-новатора, який своєю творчістю стверджував концепцію життєвого характеру, що розвивається не в аспекті настанов автора, а завдяки своїм внутрішнім потенціям, пафос якого, за словами того ж таки Р. Гром'яка, полягав «у захисті людського в людині» [2, 248], то його тривалий час тлумачили насамперед із позицій комуністично-більшовицької ідеології.

Актуальність запропонованої розвідки визнає передусім інтерес до лексикографічної параметризації творчої спадщини Б. Лепкого і Б. Харчука. Зауважимо, що саме лексикографічна параметризація разом з активним зацікавленням особливостями ідіолекту письменника зумовили витворення окремої ділянки в цій галузі – письменницької лексикографії, яку в Україні, на думку Т. Цимбалюк-Скопенко, розвинуто ще недостатньо, оскільки їй «у нашій філологічній науці бракує динамізму, координаності та чіткого бачення перспектив» [8, 4].

Інтерес до письменницької лексикографії останніми десятиліттями помітно активізувався з двох причин: по-перше, через зацікавлення особливостями ідіолекту письменників, їхнім впливом на процеси розвитку літературної мови і, по-друге, завдяки тенденції до лексикографічної параметризації, основна ідея якої – представити у формі словника різні результати мовознавчого аналізу. Саме словник виявився найзручнішою формою фіксації знань про об'єкт мовного опису, що вимагає уніфікації критеріїв такого опису, однотипності подання інформації про досліджувані одиниці, тобто формалізації опису природної мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В. Широков окреслив два значення терміносполуки «письменницька лексикографія» у сучасному мовознавстві: 1) сукупність словників, об'єктом опису яких є мова, художній світ автора та 2) розділ лексикографії, що займається теорією і практикою укладання словників мови письменників [9, 52]. Нерідко як синонімічну до вказаної використовують терміносполуку «авторська лексикографія», проте вона може бути неоднозначно потрактована й стосуватися як автора твору (творів), на основі якого укладається словник, так і самих укладачів лексикографічної праці. У статті, крім терміносполуки «письменницька лексикографія», використовуємо також «письменницький словник», яку, слідом за С. Бук, вживаємо на позначення усіх типів словників, що описують мову певного письменника (словник мови, глосарій, частотний словник, диференційований словник тощо) [1, 101].

На думку Н. Данилюк, укладання письменницьких словників – новий напрям слов'янської лексикографії, сформований у 60-70-х роках ХХ ст. [4, 31]. Справді, саме в другій половині ХХ ст. з'явилися словники мови письменників у різних країнах: Польщі (Я. Кохановського, А. Міцкевича, Х. Паска), Чехії (К. Чапека), Болгарії (Х. Ботева, Н. Вапцарова) та ін. В Україні також вийшли друком словники мови І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, В. Стуса та ін. Проблемам лексикографічної параметризації, укладання письменницьких словників присвячені праці С. Бук, В. Ващенко, А. Загнітка, Г. Ситар, О. Тараненка, Т. Цимбалюк-Скопенко, В. Широкова та ін. Загалом саме словники мови письменників подають найповніший опис лексико-фразеологічного складу ідіолекту письменника і «мають значення як для вивчення творчості самого митця, так і дослідження відповідного етапу історії національної літературної мови та суспільної атмосфери того періоду» [6, 355].

Як уже згадувалося, у процесі розвитку письменницької лексикографії виокремилася декілька різних типів словників, серед яких словопоказчик, конкорданс, частотний словник, глосарій, диференційовані словники та ін.

У запропонованій розвідці актуалізується насамперед інтерес до диференційованих словників, які подають не всю, а вибрану за певними параметрами лексико-фразеологічну або стилістичну складову мови письменників. До таких належать фразеологічні словники, словники рим, епітетів. Так, в українстиці вже існують словники епітетів П. Загребельного і Т. Шевченка, словники рим Т. Шевченка та Є. Гребінки. Помітні досягнення спостерігаємо і в дослідженні фразеологічного багатства мови українських письменників. Зокрема, до таких праць належать «Фразеологічний словник мови Шевченка», «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша. Словник-довідник», які засвідчують розвиток письменницької фразеології.

Проте, визначаючи основні завдання фразеології – науки, що займається теорією і практикою укладання тлумачних, ідеографічних, етимологічних словників фразеологізмів різних мов, словників фразеологічних синонімів, регіональних фразеологізмів [5, 664], О. Селіванова не згадує письменницьких фразеологічних словників.

Зауважимо також, що творчість і Б. Лепкого, і Б. Харчука є більше дослідженою саме в літературознавчому аспекті (з одного боку, це праці М. Ільницького, Р. Пазюка, М. Сивцького та ін., з іншого – О. Василюшина, В. Дончика, В. Марка, С. Полякової, М. Ткачука й ін.), коли її розглядають насамперед на проблемно-тематичному рівні, тоді як лінгвістичних студій є помітно менше і присвячені вони здебільшого аналізу лексичних та мовно-виражальних особливостей у творах письменників (Н. Бабич, Т. Беценко, З. Бичко, Т. Вільчинська, С. Панько). Водночас саме через фразеологізми як складову народної культури відображається матеріальний світ, людські стосунки, емоції поколінь. Саме це актуалізувало перед лінгвістами завдання по укладанню відповідних лексикографічних праць.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є окреслити основні засади побудови письменницьких фразеологічних словників на матеріалі лексикографічних праць за прозовими творами Б. Лепкого і Б. Харчука. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань**: 1) схарактеризувати основні принципи укладання подібних праць; 2) описати архітекtonіку словникової статті та 3) продемонструвати визначене на прикладі фразеологічних одиниць із творів Б. Лепкого та Б. Харчука.

Матеріалом запропонованого дослідження послужили лексикографічні праці «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник» (2010, 2018) та «Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник» (2012), видані колективом науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за ред. С. Панцьо з метою популяризації спадщини письменників, життя і творчість яких тісно пов'язані з Тернопільщиною, де вони народилися, де «розбудовували свій образний світ» [2, 299]. Інтерес до текстів цих письменників зумовлений також актуалізацією антропоцентричного підходу в мовознавстві, коли в центрі уваги є людина, її вчинки, риси характеру, емоційний стан. Саме така особистість, з її болями і жалями, турботами, любов'ю до рідної землі, мови, завжди перебуває у центрі подій, змальованих обома авторами. Тому об'єктом аналізу у статті є насамперед фразеологізми на позначення людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати параметризації фразеологізмів, презентованих у прозових текстах Б. Лепкого і Б. Харчука, які, слідом за іншими вченими, розуміємо як надслівні, семантично цілісні, відносно стійкі, відтворювані і переважно експресивні одиниці, що виконують характеризувально-номінативну функцію [7, 26], представлені у трьох лексикографічних працях. Зауважимо, що фразеологію автори праці розуміють у широкому значенні, тому залучають до аналізу і пареміологічні одиниці, і усталені порівняння, і традиційні формули побажань, клятв, божби. Укладення словника відбулося в два етапи: на першому шляхом суцільної вибірки зібрано фактичний матеріал та укладено картотеку авторських уживань фразеологізмів, на другому – здійснено систематизацію матеріалу й створено словниковий корпус.

Структура всіх словників включає передмову; відомості про побудову словникової статті; повну паспортизацію опрацьованих текстів та сам корпус словника.

Зауважимо, що серед вказаних праць дві виконані на матеріалі текстів Б. Лепкого. Укладання другого видання зумовлено передусім тим, що не всі тексти автора були охоплені в першому виданні, тому самі принципи побудови не змінилися, лише суттєво доповнений був корпус фразеологічних одиниць (майже 2000 одиниць у першому словнику і 3000 – у другому). До речі, науковці за цю працю були удостоєні дипломів лауреатів Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені братів Богдана та Левка Лепких.

Щодо словника фразеологізмів у творах Б. Харчука, то він охоплює майже 5000 одиниць (4776), а до його позитивів належить алфавітний покажчик фразеологізмів, у якому представлено всі одиниці словникового корпусу з окресленням сторінки, де вони зафіксовані. Призначенням покажчика є полегшити пошук необхідного стійкого мовного звороту в словнику. Крім того, тут подано реєстр творів Б. Харчука з називанням прізвищ укладачів, натомість у словнику фразеологізмів у творах Б. Лепкого представлені відомі фразеологічні словники української мови, на які автори посилаються в роботі.

У передмовах до всіх словників акцентовано на необхідності й важливості подібних праць, оскільки з плином часу спадщина письменника оцінюється науковцями та читачами по-різному, багато чого переосмислюється, а здобутки української письменницької лексикографії дозволяють укласти словник так званого комбінованого типу, який би охоплював не одне джерело, передбачав пояснювальну (тлумачну) й непояснювальну (фіксувальну) інформацію, був адресований як спеціалістам-філологам, учням, студентам, так і широкому читацькому загалу. У передмові також зазначено основні твори письменників, що послужили джерельною базою. При цьому в лексикографічній праці «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник» автори звертають більше уваги на етапи укладання словника, яких виділяють чотири (2, 6), а у «Фразеології творів Бориса Харчука. Словник» – на структуру, що охоплює сім підрозділів (3, 5).

Важливим структурним компонентом будь-якої лексикографічної праці є словникова стаття. В усіх аналізованих словниках її побудовано за такими принципами: спочатку подано реєстрове слово в алфавітному порядку (його записують великими літерами напівжирним шрифтом); після нього – фразеологічну одиницю (у словнику за творами Б. Харчука її пронумеровано) (напівжирним шрифтом малими літерами); через знак (=) або в дужках – варіанти фразеологічних одиниць; далі (курсивом) – їхнє тлумачення (здебільшого з посиланням на відомі сучасні українські фразеологічні словники, рідше – сформульовані самими укладачами); насамкінець – приклади-ілюстрації (з виділенням напівжирним фразеологізмом) з авторських текстів, а якщо фразеологізм функціонує в різних творах, то до нього запропоновано декілька прикладів із зазначенням назви твору, за потреби тому (курсивом) і сторінки.

Здебільшого в словнику переважають фразеологізми, що експлікують різну інформацію про людину, яка постійно перебуває в центрі уваги обох письменників, про її зовнішній вигляд, риси характеру, звички, манеру поведінки тощо. Проілюструємо принципи побудови словникової статті на конкретних прикладах та додамо власні спостереження.

Зазначимо, що частіше заголовним (реєстровим) словом виступає іменник у початковій формі, пор.:

ОКО: пильне око. *Бути уважним, все помічати.*

– Треба б тобі, Іване, *пильне око* на дружину мати, глянь якою стала. *Полтава*, с. 24 (2, 248) і

²⁵⁹⁴ **чіпкий на око.** *Тямуций.* **Чіпкий на око**, він в одну мить запам'ятовував, де й що треба підрізати, а де підсадити. *Місяць над майданом*, с. 98 (3, 369).

Реєстровими можуть виступати й інші частини мови, найчастіше дієслова (подані в інфінітиві) та їхні форми, напр.:

³²⁸⁴ **ПОХОЛОНУТИ:** **похололо все.** *Злякатися, пережити, розхвилюватися.* «Вони прийдуть, вони заберуть силою!» – **похололо все** в мені. *Мандри*, с. 150 (3, 466), або з часткою *не*:

НЕ БАЧИТИ: **не бачити на очі.** *Ніколи не бачити, не зустрічатися.* Ворог, якого ні вони, ні батьки їх **не бачили на очі**. *Сім шлафроків*, с. 506 (1, 112), чи в порівняльній конструкції:

СТОЯТИ: **стояти як мур = стояти стіною (муром).** *Виступати одноставно, згуртовано на захист когось, чого-небудь* [СФУМ 2008: 697]. З ломаками й гарапами наступали. То прискакували, то відскакували назад, бо Босаковський із своїм товариством **стояв як мур** і не припускав їх ближче. *Крутіж*, с. 804 (1, 191);

ПОБИТИЙ: ³¹⁴⁴ **наче побитий.** *Усвідомлюючи свою провину, винувати* [СФУМ, 2008 : 838]. **Наче побитий**, вихитнувся Самійло на Майдан. А гурт відразу примовк, зібрався докупити. *Волинь 4*, с. 496 (3, 446).

Рідше опорними словами бувають прикметники, займенники, числівники, прислівники, напр.:

ГОЛИЙ: ⁵²⁷ **гола і боса.** *Дуже бідна, убога* [СФУМ 2008 : 394].

– Дурний, вона ж **гола і боса**. Її треба обмити, перенести до хати і спорядити. Де та Фроська? Йди і закажуй труну! *Межі і безмежжя*, с. 523 (3, 89);

ТАКИЙ: ⁴³³⁷ **не на такого (не на таку) напасти.** *Хто-небудь не такий наївний та нікчемний, як це здається* [СФУМ 2008 : 394].

«Але ж я не дурний, **не на такого напав**, брате». *Волинь 1*, с. 147 (3, 614);

ОДИН: **всі до одного.** *Без винятку, абсолютно всі* [СФУМ 2008: 461].

– Як не оборонимо, так погинемо **всі до одного**. А хто другої гадки, хай з городу виходить! *Батури*, с. 373 (2, 241–242);

СКРІЗЬ: **скрізь повно.** *Про людину, яку можна зустріти скрізь і завжди.* Як осавула молодий, кидає собою туди й сюди. **Скрізь** його **повно**. *З-під Полтави до Бендер*, с. 141 (2, 346).

Нерідко реєстрові іменники можуть мати форму множини, пор.:

ЗУБИ: **зуби з'їсти.** *Мати великий досвід у чомусь; ґрунтовно вивчити що-небудь* [СФУМ 2008: 265]. Ми не ретори, а козаки, що **зуби** свої на війні **з'їли**, і воювали вже тоді, як дехто ще на деревляному коникові їздив і будьякам голови стинав. *Полтава*, с. 237 (2, 160) та

ОЧІ: ²⁷³² **міряючи очима.** *Дивитися на когось, виражаючи певні емоції* [СФУМ 2008 : 394]. Бона (Мар'яна) відповіла так, що він теж запам'ятав, зухвало вихопила йому з рук і, невтримна, стоячи нахильці, косувала, **міряючи** його палахкими **очима**. *Коляда*, с. 137 (3, 387–388).

Заголовними словами можуть бути також демінутиви, власні назви, засвідчені як в одному творі, так і в кількох, напр.:

КУЛАЧОК: ¹⁸⁷⁰ **зібратися в кулачок.** *Концентрувати всю свою волю, силу, витримку* [СФУМ 2008 : 257]. Оксана **зібралася в кулачок**: що Онуфрій Сидорович ще скаже? *Кревяки*, с. 317 (3, 268);

МАКАР: ²⁰¹⁵ **куди Макар телят не ганяв = де Макар телят не пас.** *Там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; дуже далеко* [СФУМ 2008 : 394].

– Та ще й як: не завели справи, не запротели, **куди Макар телят не ганяв**. *Мертвий час*, с. 62. Не квапився збочувати, коли йому трубили. Трішки відступився: жодна машина його не зб'є й не переїде, бо тепер із цим строго, узують і марш туди, **де Макар телят не пас**. *Кревяки*, с. 482 (3, 289).

Широко представленими у всіх лексикографічних працях є фразеологічні одиниці з теонімом *Бог*, як-от у вигуках:

Бог, з Богом. *Уживається як побажання; можеши ти* [СФУМ 2008: 34]. За хвилю покажуться рожеве лице сестриці, відтак очі зустрінуться з очима, заскрипить ключ у замку, прихожого впустять або скажуть «з **Богом**». *Зламани крила*, с. 226 (1, 16);

йй-Богу. *Правда; справедливо.*

– Я навіть не буду пробувати, хоч воно і дивно, бо, **йй-Богу**, варто й загинути, щоб на хвилину заволодіти такою, як ви. З мене говорить мужчина. *Батури*, с. 378 (2, 29) та

¹⁴⁰ **крий Боже.** *Уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, поганого* [СФУМ 2003: 313]. Йосип це повинен розуміти так: коли кульгавий лісник подається з лісу, треба пустити корів у дубки. Але, **крий Боже**, аби Федось помітив. *Йосип з гроша здачі*, с. 43 (3, 36).

Представлені в словниках і фразеологізми із застарілими або рідко вживаними лексемами, пор.:

ДАТИ: **дати чосу.** *Дуже побити, розправитися з кимось. Переїхали.* *Батурині браму засипають землею.*

– **Дали** москалям **чосу**. *Батури*, с. 365 (2, 101) і

⁸⁵⁸ **дати маху.** *Помилитися.* Оглянулася, подивилась – сірі очі, майнула і пропала – сивий вітер. Нікому про це не оповідав. Йому влетіло, **дав маху**. *Вишневі ночі*, с. 4 (3, 134), а також трансформовані фразеологізми (або через уведення нового компонента, чи творення нового фразеологізму за аналогією до загальнонародного), пор.:

КУРЧАТА: ¹⁸⁹⁴ **курчат осінь полічить.** *Підводити підсумки, оцінювати результати* [СФУМ 2008: 349]. Опанас їхав у поле, правлячи кінсьми, наче господар, а вона несла йому обід – господиня. Верещака сміявся: «Чекай-чекай, **курчат осінь полічить...**» *Майдан*, с. 146 (3, 271) і

РУКИ: ³⁶²⁰ **полоскати руки в крові.** *Бити, катувати, убивати людей.* Так, не кордони, не раси і не мови ділять людей. Поділили їх багатство і бідність, воля і рабство... Воля в них – **полоскати руки в крові** пригноблених. *Волинь 2*, с. 296 (3, 514).

Загалом укладені на матеріалі авторських текстів словники фразеологізмів завжди відображають мовну картину світу письменника, тому зафіксовано немало індивідуально-авторських фразеологічних одиниць, пор.:

ПОЕТИ: великі й голосні поети. Добре знані, відомі. Гете й Байрон, два **великі й голосні поети**, найголосніші в ХІХ столітті. *Байрон*, с. 131 (2, 282) та

ОЧІ:²⁸¹⁶ **очі впивали печаль.** *Хтось дуже сумний, невеселий.* Її очі вбирали в себе тіні думок з його обличчя, а його **очі впивали** задумливу **печаль** з її. *Вишневі ночі*, с. 54 (3, 399).

Крім того, засвідчено різні діалектні фразеологізми у Б. Лепкого-галичанина і Б. Харчука-волинця, пор.:

ОБИДА: почувалася обиди. *Бути ображеним, злим на когось.*

– Але не після присяги. Слова свого не зломлю. Я ж не чура, який ще без шаблі ходить, – в його голосі **почувалася обиди**. *Полтава*, с. 110 (2, 239) і

МАЄШ:²²²⁸ **на-маєш.** *Уживається для вираження подиву, незадоволення з приводу чогось несподіваного, неприємного тощо* [СФУМ 2008 : 394]. А Йосип думав: «Негаразд вийшло з Моською, тільки приєднав його до себе і **на-маєш...**» *Майдан*, с. 339 (3, 317).

Як бачимо, ілюстративний матеріал різний за обсягом – одне речення або кілька, у тому числі й діалоги та пряма мова. Якщо ж фразеологізм багатозначний, то ілюстративні приклади наведено до кожного зі значень, напр.:

РУКИ:³⁶⁰³ **не випускати з рук.** 1. *Не втрачати що-небудь, вміти скористатися чимось* [СФУМ 2003 : 81]. 2. *Тримати когось у полоні.* Батько дихав на ладан, а Кирило-одинак, прибутковий фах – кінськ шкіри на сирицю – **не можна випускати з рук**. *Кривняки*, с. 250.

– **Не** треба було **випускати** його з наших **рук**. *Волинь 2*, с. 391 (3, 511–512).

Загалом у словникових статтях представлено різні за структурою фразеологічні одиниці. Переважають фразеологічні словосполучення, до складу яких входять самостійні частини мови зі службовими словами або без них (*битий вовк, мати зуб, зуби на полицю, не давати ради* та ін.); трапляються також фразеологізми, побудовані за схемами простих і складних речень (*чия б віця мекала, з верби плодів не сподіватися, знайти вітра в полі, хто дбає, той має, легше рукам, як губа не дармує, сорока з плота, а десять на пліт* та ін.); менше виявлено фразеологічних одиниць, що складаються із самостійної частини мови у сполученні зі службовою (*як відтяти, до віку, на Бога, щоб заклало* та ін.). Пор:

СКАПАТИ:³⁸⁹⁸ **а щоб ти скапав!** *Уживається як груба лайка, прокляття.*

– Спекулянтка! Я ж припаяю тобі!

– Я – спекулянтка? **А щоб ти скапав...** *Мандри*, с. 87 (3, 555–556);

БІДА: біда сама не йде, а другу веде за собою. *Одна негативна ситуація спричиняє іншу. Біда сама не йде, а другу веде за собою.* Галицькі

бояри найкращому з князів життя затроїли. *Каяла*, с. 561 (1, 13);

ДБАТИ: хто дбає, той має. *Братися за будь-яку роботу для свого добра.*

– Спасибі! Не можу нарікати. Працюю в театрі і даю лекції.

Так, так, **хто дбає, той має**, – докинув від себе доктор. *Зірка*, с. 585 (1, 55);

ЗУБ: ані в зуб. *Не слухати, не брати до уваги.* Кажу перейти наново від початку, а вони **ані в зуб**. *Звичайна історія*, с. 420 (2, 158).

Укладачі не використовують позначок стилістичного характеру (*вульг., ірон., зневажл.* і под.), аби уникнути суб'єктивності.

Висновки та перспективи досліджень. Загалом проаналізовані диференційовані (фразеологічні) словники, укладені на матеріалі прозових творів Б. Лепкого і Б. Харчука, засвідчили фразеологічне багатство мови письменників. У них зафіксовано і фразеологізми, властиві українській літературній мові, і ті, що презентують діалектну фразеологію. Наведені словники є комплексними працями, що мають ознаки частотного словника, конкордансу, словника мови письменника тлумачного типу. Значення подібних праць полягає в поглибленні знань про письменницьку лексикографію загалом та авторську фразеологію зокрема, про мовне багатство творів українських письменників, для яких характерний антропоцентричний тип сюжету і пов'язане з ним правдиво-реалістичне відображення життя крізь виміри внутрішнього світу особистості та філософсько-аналітичне заглиблення в дійсність. Описаний матеріал важливий для розширення відомостей як про фразеологічний фонд української загальнонаціональної мови, так й індивідуально-авторської картини світу, для формування уявлень про найважливіші вияви буття, експліковані у фразеологізмах, використаних Б. Лепким і Б. Харчуком.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому студіюванні письменницької лексикографії, серед іншого й фразеологічної. Якщо мовний матеріал для словників до недавнього часу карткували «вручну», що потребувало великих людських і часових ресурсів, то останніми десятиліттями розвиток комп'ютерних технологій та створення з їх допомогою корпусів авторських текстів відкрили нові перспективи для укладання письменницьких словників. З іншого боку, саме дослідження фразеологізмів значною мірою дають змогу пізнати захопливий віковичний дух українського народу, його вміння критично ставитися до своїх недоліків і відображати позитивні сторони свого буття. Тому подальші наукові пошуки мають зосереджуватися на поглибленому аналізі як фразеологічних, так й інших складників індивідуально-авторських картин світу українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бук С. Українська письменницька лексикографія : термінологічний аспект. *Вісник : Проблеми української термінології*. Львів : НУ «Львівська Політехніка», 2006. № 559. С. 100–103.

2. Гром'як Р. Т. Література Золотого вересня : Літературно-критичний нарис. Київ : Радянський письменник, 1989. 358 с.

3. Гром'як Р. Творчість Богдана Лепкого в літературній критиці : логіка рецепції. *Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ століття* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження письменника / за ред. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 1998. С. 5–10.
4. Данилюк Н. Словник творів Лесі Українки та нове видання її творів. *Науковий журнал*. 2015. № 1 (3). С. 31–40.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Тараненко О. О. Мови письменника словник. *Українська мова: Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський та ін.* Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 355–356.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : підручник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
8. Цимбалюк-Скопенко Т. Українська авторська лексикографія : здобутки та перспективи. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 3–14.
9. Широков В. Язык. Информация. Система. Трансдисциплинарность в лингвистике. Palmarium Academic Publishing, 2017. 280 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / за ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2010. 224 с.
11. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник. Вид. 2, перероб. і допов. / за ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2018. 432 с.
12. Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник / за ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2012. 748 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ СЛОВНИКІВ, НА ЯКІ ПОКЛИКАЮТЬСЯ УКЛАДАЧІ АНАЛІЗОВАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ

- СФУМ 2003** – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]; відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
- СФУМ 2008** – Словник фразеологізмів української мови. Київ : Наукова думка, 2008. 1004 с.

REFERENCES

1. Buk, S. (2006). Ukrainka pysmennytska leksykohrafiia: terminolohichniy aspekt [Ukrainian writing lexicography: terminological aspect]. *Visnyk: Problemy ukraïnskoi terminolohii*. Lviv: Lvivska Politekhnikha, 559, 100–103 [in Ukrainian].
2. Hromiak, R. T. (1989). Literatura Zolotoho veresnia: literaturno-krytychnyi narys [Golden September Literature: Literary Critical Essay]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hromiak, R. T. (1998). Tvorchist Bohdana Lepkoho v literaturnii krytytsi: lohika retseptsii [Bohdan Lepky's Creativity in Literary Criticism: Reception Logic]. *Tvorchist Bohdana Lepkoho v konteksti yevropeiskoi kultury KhKh stolittia*. (Materialy Vseukraïnskoi naukovoi konferentsii, prysviachenoi 125-richchiu vid dnia narodzhennia pysmennyka. Tkachuk M. P. (red.)). Ternopil: TNPU, 5–10 [in Ukrainian].
4. Danyliuk, N. (2015). Slovnyk tvoriv Lesi Ukrainky ta nove vydannia yii tvoriv [Lesya Ukrainka's Dictionary and a new edition of her works]. *Naukovyi zhurnal*, 1 (3), 31–40 [in Ukrainian].
5. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
6. Taranenko, O. O. (2004). Movy pysmennyka slovnyk. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Writer languages Dictionary] / Rusanivskiy, V. M. ta in. (redkol.). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 355–356 [in Ukrainian].
7. Uzhchenko, V. D. & Uzhchenko, D. V. (2007). Frazeolohiia suchasnoi ukraïnskoi movy [Phraseology of modern Ukrainian language] : pidruchnyk. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Tymbaliuk-Skopenko, T. (2010). Ukrainka avtorska leksykohrafiia: zdotuky ta perspektyvy [Ukrainian author's lexicography: achievements and prospects]. *Ukrainska mova*, 2, 3–14 [in Ukrainian].
9. Shyrovkov, V. (2017). Yazyk. Ynformatsiya. Systema. Transdystyplynarnost v lynchvystyke [Language. Information. System. Transdisciplinary in linguistics]. Palmarium Academic Publishing [in Russian].

SOURCES OF ACTUAL MATERIAL

10. Frazeolohizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho [Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky]. *Slovnyk* (2010) / Pantso, S. Ye. (red.). Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
11. Frazeolohizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho [Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky]. *Slovnyk* (2018) / Pantso, S. Ye. (red.). Vyd. 2, pererob. i dopov. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
12. Frazeolohiia tvoriv Borysa Kharchuka [Phraseology of Boris Kharchuk's works]. *Slovnyk* (2012) / Pantso, S. Ye. (red.). Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].

SYMBOLS OF DICTIONARIES, ON WHICH THE COMPILERS OF ANALYZED LEXICOGRAPHIC WORKS RELY

- СФУМ 2003** – Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] (2003) / Bilozhenko, V. M. ta in. (uklad.); Vynnyk, V. O. (vidp. red.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- СФУМ 2008** – Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] (2008). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].